

*„Ha ebből az ördögkerékből ki akarunk jutni,
akkor minden irányban a legádázabban szembe kell
szállnunk azzal a mindkét oldalról jelentkező
rosszhiszeműséggel, amely az egyik nemzet nevében elkövetett
atrocitásokat a másik nemzet által elkövetett atrocitásokkal
akarja igazolni.*

*Az emberiség egy és oszthatatlan,
s ilyen dolgokról csak olyan emberekkel
érdemes szóba állni, akik egyenlő intenzitással tudnak
felháborodni a maguk fajtája által és a maguk fajtája
rovására történő atrocitásokon.”*

BIBÓ ISTVÁN:

A békeszerződés és a magyar demokrácia.

Válasz, 1946.

BEVEZETŐ

A temerini magyarok 1944. őszi megtizedeléséről, amely nagyjából három napon, október 28-ától 30-áig zajlott le, hosszú évtizedekig a nyilvánosság előtt beszélni nem lehetett, s aki olykor-olykor meg is szólalt az ügyben, az a hivatalos retorika szokásos fordulataival élve a tömegsírokban nyugvókról legalább utalásszerűen fontosnak tartottu megjegyezni, hogy megérdemelték sorsukat, hiszen ők is bűnöket követtek el s ezért kellett meglakolniuk. Később ez az álláspont a részletek sokaságának megismerése által megbukott: ma már nyilvánvaló, s itt közölt kutatási eredményeink is ezt fogják alátámasztani, hogy a kivégzettek messze túlnyomó többsége ártatlan volt.

A csendes közvélemény, s később a nyilatkozó tanúk és hozzátartozók egy része is hajlamos volt a magyarellenes vérengzéseket, az embertelen kínzásokat, a magyar felnőtt férfilakosság kényszermunkára vezénylését, a magyar és német családok központi rendelettel véghezvitt kifosztását azzal indokolni, hogy mindez válasz volt az 1941-ben és 1942-ben történetekre, s jórészt egyes személyek egyéni bosszúművének tekinthető, akik hozzátartozóik elvesztését így kívánták megtorolni. Ma már ez a nézet semmiképpen sem tartható, hiszen tudjuk, hogy szerte az országban (magában Szerbiában is) a hatalomra került kommunista partizánok jól átgondolt terrort vezettek be, amelynek során nemcsak a bukott rendszer kollaboránsaival számoltak le kíméletlenül, de további hatalmukat bebiztosítandó likvidáltak minden személyt, akiről feltételezhető volt, hogy az új berendezkedés potenciális ellenzékévé vagy ellenfelévé válhat. Vajdaságban volt még egy, nem titkolt szándéka is a katonai közigazgatás idején alkalmazott kíméletlen német- és magyarellenes terrornak: ez pedig a Vajdaság szláv dominanciájának létrehozatala és biztosítása, amelyet Ivan Rukavina partizán-vezérőrnagy 1944. október 22-ei kiáltványa leplezetlen ösztönéssel fogalmazott meg.

Ennek ismeretében teljesen érthető, hogy évtizedeken át miért titkolták az 1944 őszi történeteket. A kivégzések, noha azokat hivatalosan a háborús bűnösökkel szembeni jogos elégtétel motívumával legitimálták, valójában többnyire sovinszta indítékú bűncselekmények voltak, melyek a

világ bármelyik demokratikus bírósága előtt kimerítették illetve máig is kimerítenék az emberiség elleni bűntettek, és a genocídium (gondoljunk a Sajkás-vidéki magyarok sorsára) fogalmát.

A tilalom és a titkolózás nem tett jót a vajdasági magyarság traumák és elfojtások nélküli önképének létrejöttében, hiszen voltaképpen éppen azt volt hivatott akadályozni, s a kisebbségi érzést, a kollektív bűnösség embertelen eszméjét erősítette.

Temerinnek azonban volt egy nagy előnye a legtöbb vajdasági településhez képest: itt a magyarellenés terror tárgyi bizonyítékát, a legnagyobb tömegsír nem lehetett a világ és a felnövekvő új nemzedékek szeme elől elrejtteni, ugyanis közvetlenül a katolikus temető bejáratánál ásatták ki az egykori ítéletvégrehajtók, mintegy örök mementót hagyva véres tetteikről.

A tömegsír létét tagadni Temerinben nem lehetett, a kivégzés okai, körülményei és részletei azonban továbbra is a homályban maradtak, sőt a fiatalabb nemzedékek tagjai csak a kilencvenes években szereztek tudomást arról, hogy a legnagyobb ún. „közös sír”-on kívül máshova is – egy-egy személyes nyughelyekre éppúgy, mint az említettnél kisebb tömegsírokba – temettek el kivégzetteket.

Az 1944. évi őszi vérengzések témája azonban nemcsak Jugoszláviában de Magyarországon is évtizedekig kutathatatlan, kerülendő témának számított az ismert történelmi okok, az orosz elnyomás, a kommunista ideológiai cenzúra és a Kádár-rendszer impotens kisebbségpolitikája miatt. Az első figyelemfelkeltő publikációk a tengeren túlön láttak napvilágot.

Szigethy György Szemtanúja voltam Titó délvidéki vérengzéseinek (Cleveland, Ohio, 1956.) c. könyvében több mint száz oldalon, részben a saját élményei, részben másoktól kapott információk alapján számolt be az eseményekről. Temerinről külön nem tesz említést, de az Újvidékre vonatkozó részletekkel, valamint a tekijai búcsú betiltásának a leírásával olyan információkat közöl, amelyek egykor igen sok temerini magyart is érintettek. Beszámol a dunai téli kikötőben (az egykori magyar folyamőrségi laktanyában) napokig tartó öldöklésekről is. Mint köztudott, a férfilakosság egy jelentős részét Temerinből is idehajtották a partizánok, s voltak, akik itt veszítették életüket.

Homonnay Elemér húsz oldalnyi angol nyelvű brosrájában, Atrocities Committed by Tito's Communist Partisans in Occupied Southern-Hungary (Cleveland, Ohio, 1957.) szemtanúk nyilatkozatait közli, s kitér Temerinre is, noha igen szűkszavúan. Úgy tűnik, hogy csupán az október 30-ai kivégzésről voltak információi. A férfilakosság kiválogatásának legfontosabb mozzanatait pontosan ismerteti. A kivégzettek számát 250–300-ra becsüli.

Az első „itthoni” hang, leszámítva Burány Nándor 1968-ban Újvidéken megjelent regényét, az Összeroppanást, amely azonban történetileg értékelhető információkat nem tartalmaz, a temerini származású, Budapesten élő író-publicista, Illés Sándor történelmi regénye, a Sirató (Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1977.) volt. Itt azért említjük, mert fiktív cselekményvezetése és fabulájának néhány költött részlete ellenére többnyire pontos, valóságghű mozzanatokot tartalmaz, noha a vérengzések elkövetőinek politikai karakterét homályban hagyja. (Ha megnevezi a partizánokat, regénye aligha jelenhetett volna meg a kiszámítható jugoszláv diplomáciai tiltakozás miatt. A könyv így sem kerülhetett be a hivatalos vajdasági magyar terjesztői hálózatba, amelynek ellenőrzése akkoriban a Forum-ház vezetőinek kezében volt.) Mindent összevetve – és ez lényegében valamennyi szépirodalmi alkotásról elmondható – történelmi dokumentumként nem, illetve csak részleteiben és fönntartásokkal forgatható. Megjelenése idején kétségtelen érdeme volt, hogy hosszú csönd után a magyarországi és a vajdasági magyar közvélemény figyelmét a témára irányította.

Igazi fordulatot a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakulása, majd pedig az 1944-es események kutatásának akadémiai szintű megindítására vonatkozó kezdeményezése jelentette 1990-ben. Ezt követően a temerini születésű Matuska Márton hosszú tárcasorozatban számolt be a Magyar Szó hasábjain addigi kutatási eredményeiről a még élő szemtanúk és hozzátartozók nyilatkozatai és vallomásai alapján. Itt jelentek meg a Temerinre vonatkozó első jelentősebb részletek is, amelyek azután a szerzőnek A megtorlás napjai c. könyvébe is bekerültek. (Magyar Szó, Forum, Újvidék, 1991.)

Időközben Cseres Tibor író Vérbosszú Bácskában címmel (Magvető, Budapest, 1991.) összegyűjtötte, feldolgozta és publikálta a bácskai magyarirtásra vonatkozó elszórt publikációkat, olvasói leveleket, egyéb dokumentumokat. Szemmel láthatóan merített Matuska tárcáiból is. Ismerte az OSZK kéziratárában letétbe helyezett Benedek-interjút, amit Matuska Márton még 1988-ban készített, s azt stilizálva, de a tényeket tiszteletben tartva, a forrás megjelölése nélkül átdolgozta. Szűcs Márton nyugalmazott királyhalmi esperesplébános és Kovács József martonosi plébános kéziratok hagyatéka alapján (Halottak hallgatása – requiem) Temerin áldozatainak számát 480 főre becsülte.

Az első, módszeres feldolgozása a temerini eseményeknek Mészáros Sándor, úgyszintén temerini születésű újvidéki történész nevéhez fűződik. 1995-ben Holttá nyilvánítva (Hatodik Síp, Budapest) címmel összegezte a bácskai magyarirtásra vonatkozó ismereteket, s azokat kiegészítette saját levéltári kutatásainak az eredményeivel, elsősorban azokkal az adatokkal,

amelyekre a magyarok holttá nyilvánítási dokumentumaiból tett szert. A helyi eseményekkel mindössze bő tíz oldalon foglalkozik, kitérve a negyvenes évek elején történetekre is. Eseményleírása okadatolt, analízise az újabb kutatások tükrében is helytálló, azonban az áldozatok kilétére vonatkozó információi konfúznak és hiányosak. Sok áldozatról nem tudott, másokat (pl. fronton elesetteket, Oroszországban eltűnteket) tévesen sorolt a kivégzettek közé. A lábjegyzetben közölt szerkesztői kiegészítéssel együtt összesen 117 áldozatról tudott.

Egy évvel később jelent meg az első szerb nyelvű tudományos munka az említett évekről és eseményekről, Kasaš dr. Aleksandar Mađari u Vojvodini 1941–1946 (Novi Sad, 1996.) történelmi monográfiája, melynek hiányosságai ellenére nagy érdeme, hogy kimondja és alátámasztja az ártatlan magyar áldozatokra vonatkozó, a kérdés magyar kutatói által már megállapított tényeket, ugyanakkor több, eddig ismeretlen dokumentumot is publikál. Többek között idézi a katonai közigazgatás parancsnokának, Ivan Rukavina vezérőrnagynak a kiáltványát „e vidékek délszláv karakterének” és a „szláv lakosság nemzeti jövőjének” a megőrzéséről. Temerinre vonatkozóan azonban nem sok megállapítást tesz, ezek közül legfontosabb hivatkozása egy háború utáni hirdetményre, amely szerint Temerinben 39 nyilas párttagot tartottak számon, s „a felszabadulás után 140 temerini magyart végeztek ki”.

Mint a fentiekből is látható, a temerini vérengzésekről viszonylag sok részletpublikáció látott napvilágot, de az események monografikus igényű feldolgozására nem került sor. Ez tette indokolttá a Vajdasági Magyar Demokrata Párt Temerini Körzeti Szervezetének döntését, amellyel történelmi emlékbizottságot hozott létre, s e könyv szerzőit megbízta 1944/45 helyi történetének feltárásával és az eredmények publikálásával. Több évig tartó kutatómunkánk során – bizonyos kritikai fenntartásokkal – figyelembe vettük a korábbi publikációkat, elsősorban a fent említett munkákat, de egyéb sajtópublikációkat is, beleértve a magunk korábban megjelent írásait is. Mivel a hagyományos kutatási eljárások érthető okokból nem hozhattak kielégítő eredményt, hiszen a megtorlásokra vonatkozó korabeli dokumentumok nagy része vagy már megsemmisült, vagy továbbra is hozzáférhetetlen, igen nagy mértékben támaszkodtunk az oral history, vagyis a szóbeli közlések, nyilatkozatok, vallomások és (mély)interjúk képviselte kutatási módszerekre, amelyek egyébként is reneszánszukat élik világszerte.

Természetesen tudatában vagyunk, hogy az oral history nem problémamentes, ám ez vonatkozik az írott forrásokra is, különösen a XX. századi hamisítások és tendenciózusan gyártott áldokumentumok ismeretében!

A felhasznált és részben közreadott szóbeli nyilatkozatok olvasásakor

és értelmezésekor mindenesetre figyelembe kell venni, hogy az események óta több mint fél évszázad telt el. Ebből fakadnak a helyenkénti (valójában apró) ellentmondások és emlékezetkiesések. Nem tekinthetünk el az öncenzúra és a szelektív emlékezés néhányszor gyanítható jelenlététől sem, melyet olykor a még mindig munkáló félelem, máskor az a feltehető szándék irányít, hogy – elsősorban – a hozzátartozók viselt dolgait, tetteiket, vagy éppen a megkínzatusuk és megöletésük brutalitásait megszépítve vagyis bizonyos mozzanatokot elhallgatva adják elő. Mindez emberileg teljesen érthető, amit azonban a kutatóknak kellő érzékenységgel és megfelelő distanciával szabad csak figyelembe venniük. Könyvünk megírása során éppen a kellő pontosság és a történelmi hűség érdekében igyekeztünk a fenti elvek szerint eljárni, noha tudatában vagyunk annak, hogy 1944 őszének történetét valószínűleg sohasem lehet százszázalékos pontossággal megírni, sem pedig végérvényesen befejezni.

Hogy eleget tudtunk-e tenni az önmagunk számára felállított mércének, azt ítélje meg az Olvasó!

2001 augusztusában

A szerzők

